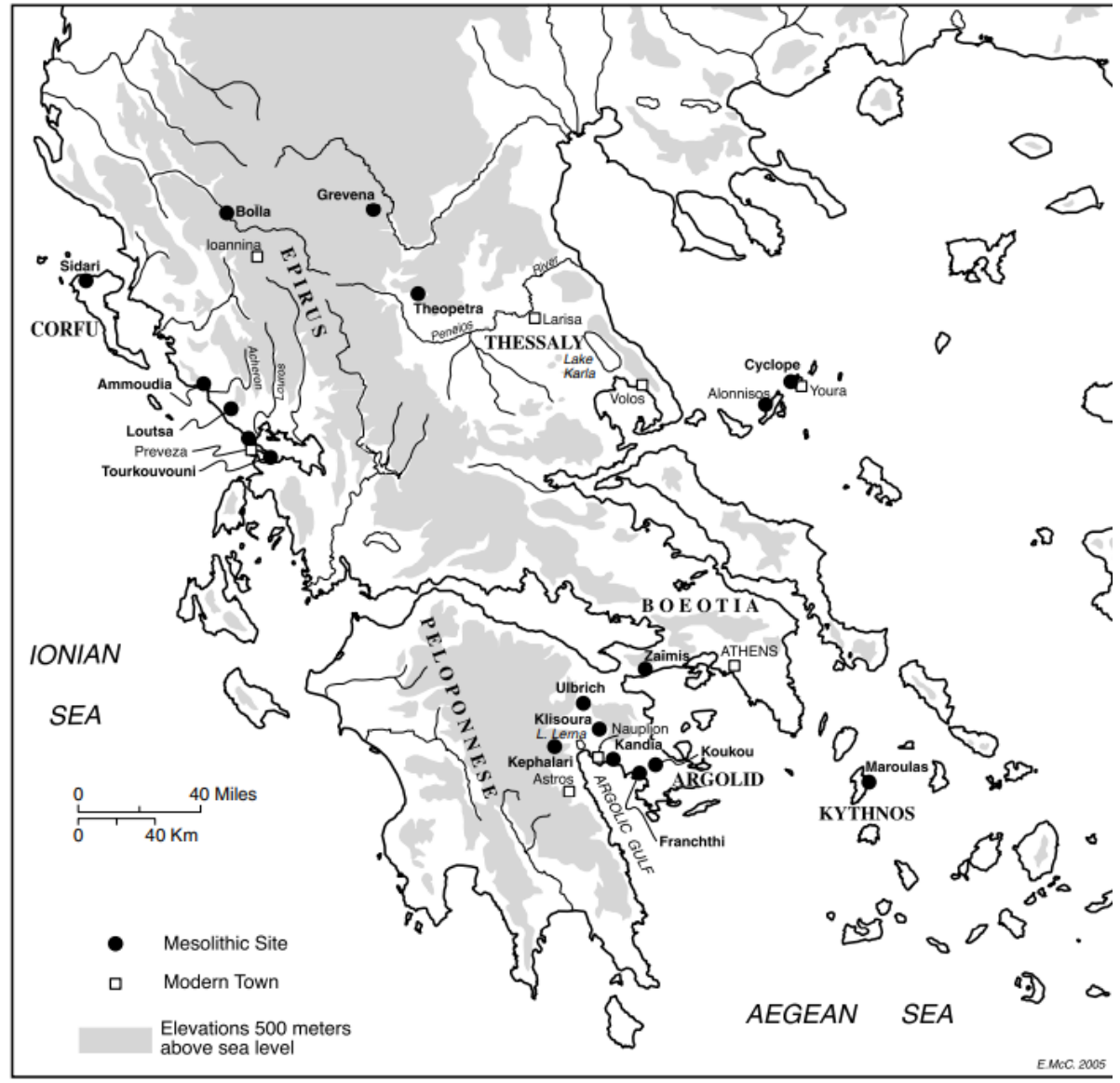

Mezolit v egejské oblasti a neolit na Krétě (Knossos)

Charakteristik a mezolitu

- Navazuje na paleolit za změněných přírodních podmínek.
- Klima je teplejší a vlhčí -> rozšiřují se listnaté a jehličnaté lesy (např. borovice a dub).
- S lesy se šíří divoká zvířata jako např. jeleni, divoká prasata, pratuři, zajíci či medvědi.
- Daří se různým druhům trav, divokému ovoci, nebo například divokým luštěninám -> sběr

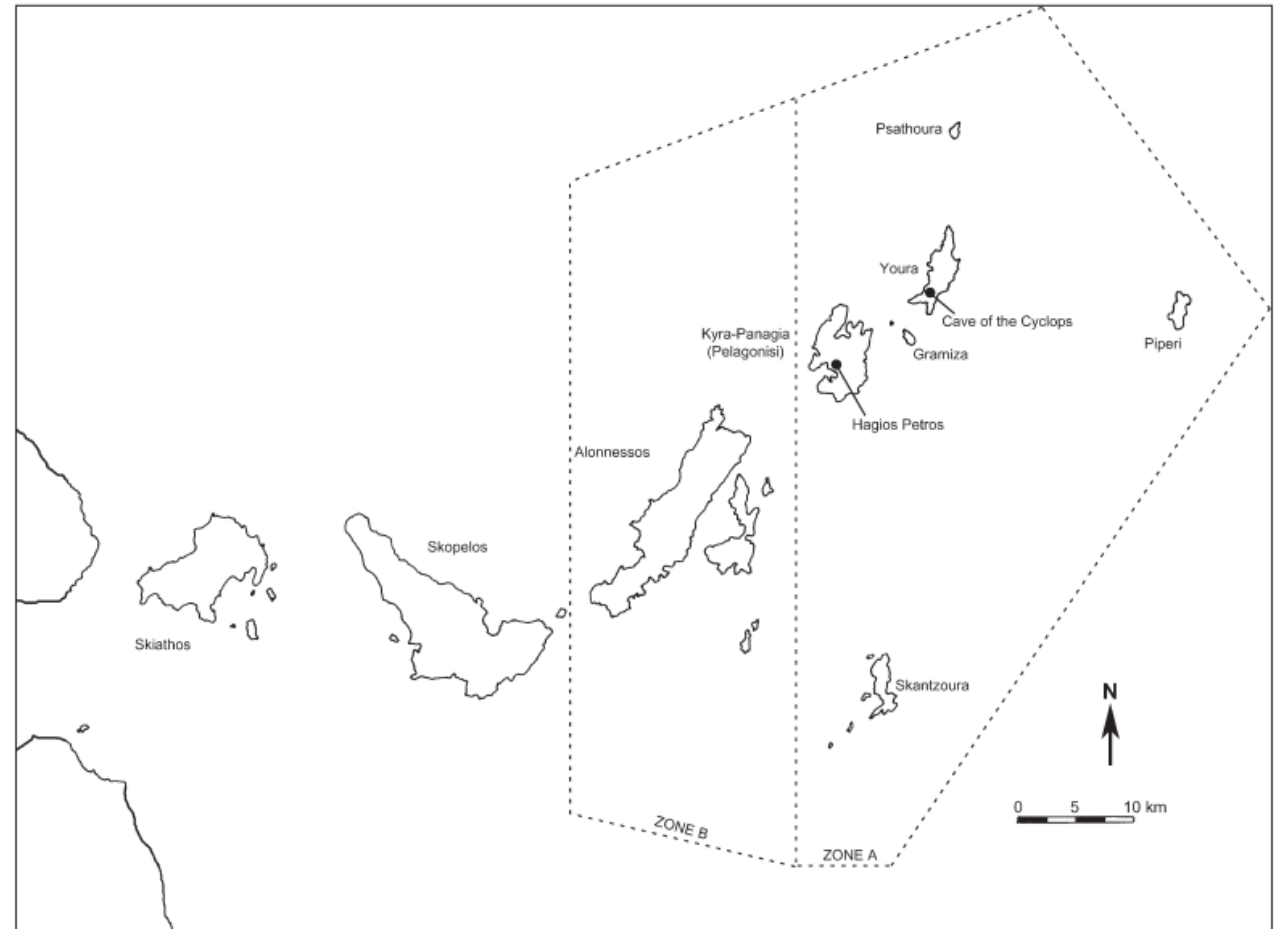
Jeskyně Theopetra (Thesálie)

- Osídlena ve středním paleolitu (cca 50-30 ka) až pozdním neolitu
- Na konci poslední doby ledové (cca 15-11 ka) začíná postupně docházet k oteplení. Klima je však stále velmi suché -> šíří se stepy.
- V mezolitu (cca 10-8 ka) je klima vlhčí a dochází k šíření lesů.
- V jeskyni byly nalezeny pozůstatky (divokých?) koz (44% - možné neolitické intruze), divokých prasat, jelenů, praturů a ptáků
- Sbírány byly trávy a divoké luštěniny
- Kamenné nástroje na lokalitě Theopetra (podobně i Franchthi), se nepřizpůsobují změněným klimatickým podmínkám (na rozdíl od jiných lokalit v Evropě). To může naznačovat zvláštní požadavky na přežití v oblasti, nebo to že se oblast Řecka stává v tomto období více izolovanou.
- Není jasné zda byla jeskyně využívána sezónně nebo celoročně. Nálezy importovaného kamene z mladého paleolitu a mezolitu naznačují větší mobilitu a využívání většího území v porovnání s předchozími obdobími. Např. během středního paleolitu pochází většina zdrojů kamene z oblasti vzdálené do 10 km od lokality.

Jeskyně Cyclops na ostrově Youra (Sporady)

- V průběhu poslední doby ledové byly Sporady propojeny s pevninou.
- Během mezolitu cca 8600-6500 BC jsou již odděleny od pevniny mořem (hladina však byla zřejmě níže než dnes).
- Lokalita byla rovněž osídlena v neolitu (přibližně 6500-4000 BC)
- V mezolitických vrstvách bylo nalezeno malé množství obsidiánu z ostrova Mélos. To může naznačovat schopnosti mořeplavby místních obyvatel. Může se však i jednat o intruze z pozdějších neolitických vrstev.

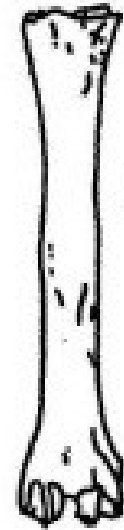

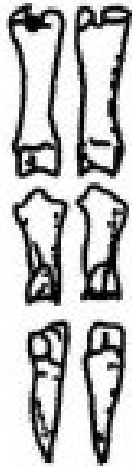
Mezolit (epipaleolit) - Aetokremnos a počáteční akeramický neolit na Kypru (Cypro-PPNA) - Klimonas

- Na Kypru se mezolit obvykle označuje jako epipaleolit
- Z tohoto období je známá lokalita Akrotiri-Aetokremnos (přibližně 11 000-10 000 BC).
- Jedná se o velmi kontroverzní lokalitu
- Byly zde nalezeny pozůstatky trpasličích hrochů (zhruba 74%), ptáků a ryb. V malém množství se rovněž našly kosti trpasličích slonů (3) a prasat (18).
- Většina kostí hrochů pochází z vrstvy č. 4 (88,2 %), zatímco 61,5 % kamenné industrie bylo objeveno ve vrstvě č. 2. (vrstva č. 4 – 11,8%). Kostí nenesou známky po řeznickém zpracování nicméně přibližně 30% nese stopy po ohni. Léta se vede diskuze o tom, zda nálezy hroších kostí souvisí s mezolitickými lovci. V současnosti převládá názor, že hroši byli na ostrově loveni.
- Zajímavé jsou rovněž nálezy pozůstatků prasat. Ty musely být na Kypr dovezeny člověkem. Otázka je v jaké podobě. Podle Reese 1999 byly na ostrov nejspíše dovezeny pouze prasečí kůže naopak Vigne et al. 2009 předpokládají, že na ostrov byla zavlečena živá divoká prasata, která byla lovena. To, že na ostrov byla nejspíše zavlečena živá divoká prasata naznačují rovněž nálezy z lokality Klimonas (cca 9100-8500 BC).
- Ostrov Kypr je prozatím jedním z mála ostrovů, kde je možné předpokládat, že za vyhynutím pleistocenní fauny může stát člověk a nikoliv pouze klimatické/enviromentální změny.

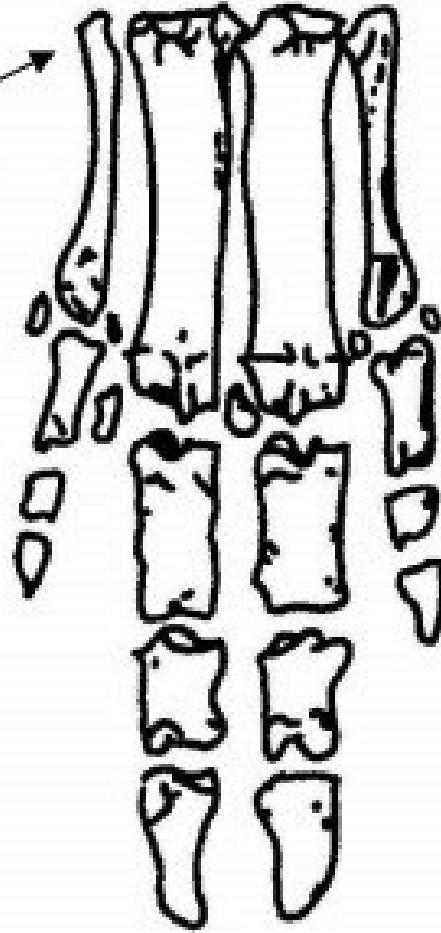
Sheep

Single fused metapodial

Pig

Pigs have 4 metapodia all unfused compared to a single metapodial in sheep

Počáteční akeramický neolit na Kypru (Cypro-PPNA) - Klimonas

- Na lokalitě Klimonas bylo odkryto několik pozůstatků budov. Jedna z budov má přibližně 10m v průměru a byla interpretována jako shromaždiště místní komunity.
- Z lokality jsou známy první doklady kultivace rostlin (pšenice). Ta byla na ostrov patrně dovezena z oblasti Levanty vzhledem k tomu, že některé zdejší kamenné artefakty mají paralely právě v oblasti Levanty a podobné je tomu i v případě hlavní budovy (PPNA).
- Hlavním zdrojem živočišné stravy byla divoká prasata. O tom, že prasata nebyla pravděpodobně domestikována svědčí věkové profily (velké množství starých jedinců) a nálezy šipek -> lov
- Doklady rozvinutého zemědělství (domestikované rostliny a zvířata) na Kypru pocházejí z raně akeramického neolitu (Cypro-PPNB). Lokality: Shillourokambos, Mylouthkia, Tenta. Na rozdíl od Kréty však přetrvával i význam lovu (zejména lov daňků).

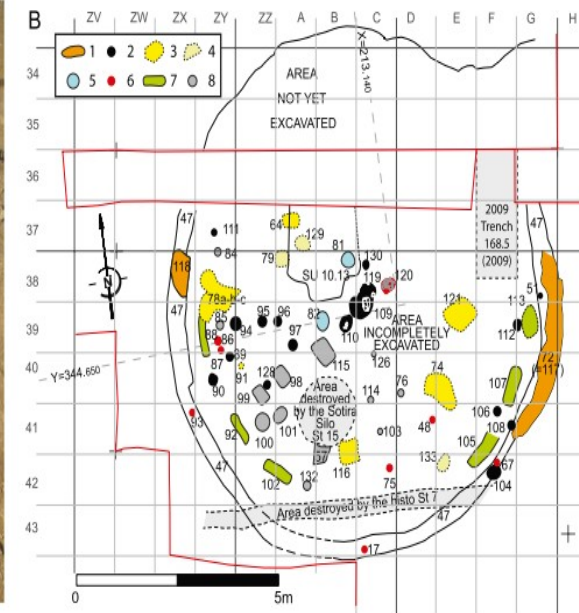

Table 1 Periods, sites, approximate Cal BC dates and socio-economic practices: Late Epipalaeolithic–Prehistoric Bronze Age

Period and sites (with approximate dates Cal BC)	Socio-economic practices
Late Epipalaeolithic	
<i>Aetokremnos</i> (ca. 11,000–10,000 Cal BC)	Seafaring; fisher-forager exploration
Initial Aceramic Neolithic (Cypro-PPNA)	
<i>Asprokremnos, Klimonas</i> (ca. 9100–8500 Cal BC)	Seafaring; exploration; game-stocking
Early Aceramic Neolithic–EAN (Cypro-PPNB)	
<i>Shillourokambos, Mylouthkia, Tenta</i>	
EAN 1 (Cypro-EPPNB) (ca. 8500–8000 Cal BC)	Seafaring; cultivators; early farmers
EAN 2 (Cypro-MPPNB) (ca. 8000–7500 Cal BC)	Seafaring; farming economy
EAN 3 (Cypro-LPPNB) (ca. 7500–6800 Cal BC)	Seafaring; insular adaptation of farming
Late Aceramic Neolithic–LAN (ca. 6800–5200 Cal BC)	Development and flourish of ‘Neolithic’
Cape Andreas <i>Kastros</i> , Khirokitia <i>Vouni</i> , Kholetria <i>Ortos</i>	Seafaring; farming economy
Ceramic Neolithic (ca. 5000/4600–4000 Cal BC)	Farming and hunting economy
Paralimni <i>Nissia</i> , Ayios Epiktitos <i>Vrysi</i> , <i>Kouphovounos</i>	Coastal and marine resource exploitation
Chalcolithic–Late Chalcolithic (ca. 4000–2500/2400 Cal BC)	Farming economy; early metallurgy
Souskiou <i>Laona</i> , Kissonerga <i>Mosphilia/Mylouthkia</i> , Lemba	Part-time seafaring; coastscapes
Prehistoric Bronze Age (ca. 2400–1690/1650 Cal BC)	Farming; metallurgy; external exchange
Vasilia, Lapithos, Marki, Sotira, Alambra, Erimi	Maritime interactions; proto-harbours

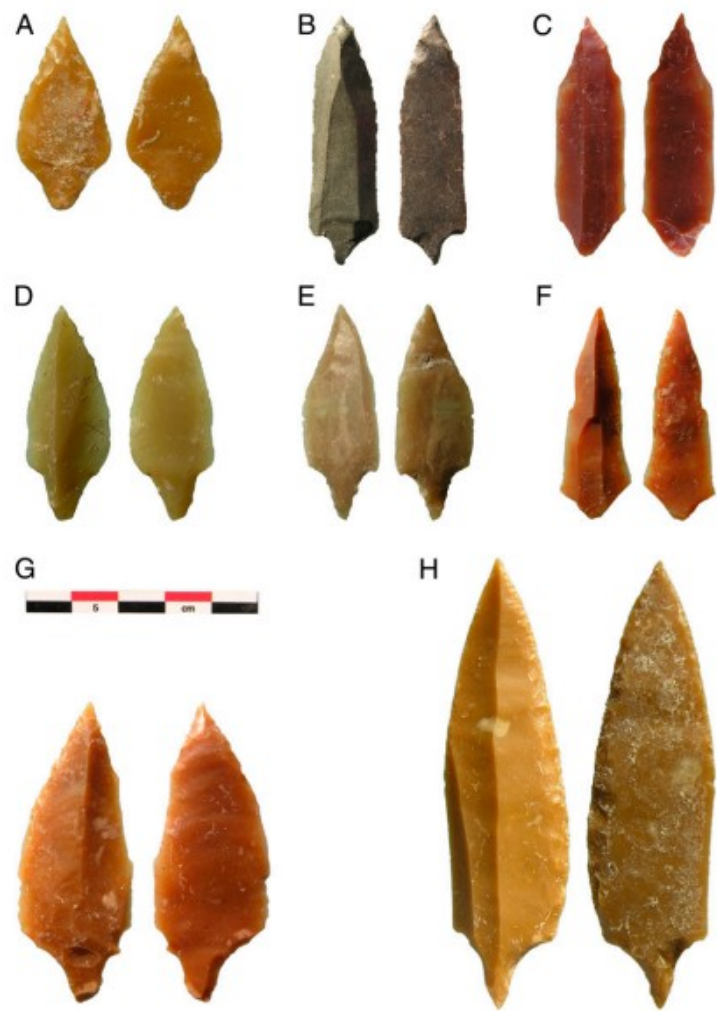
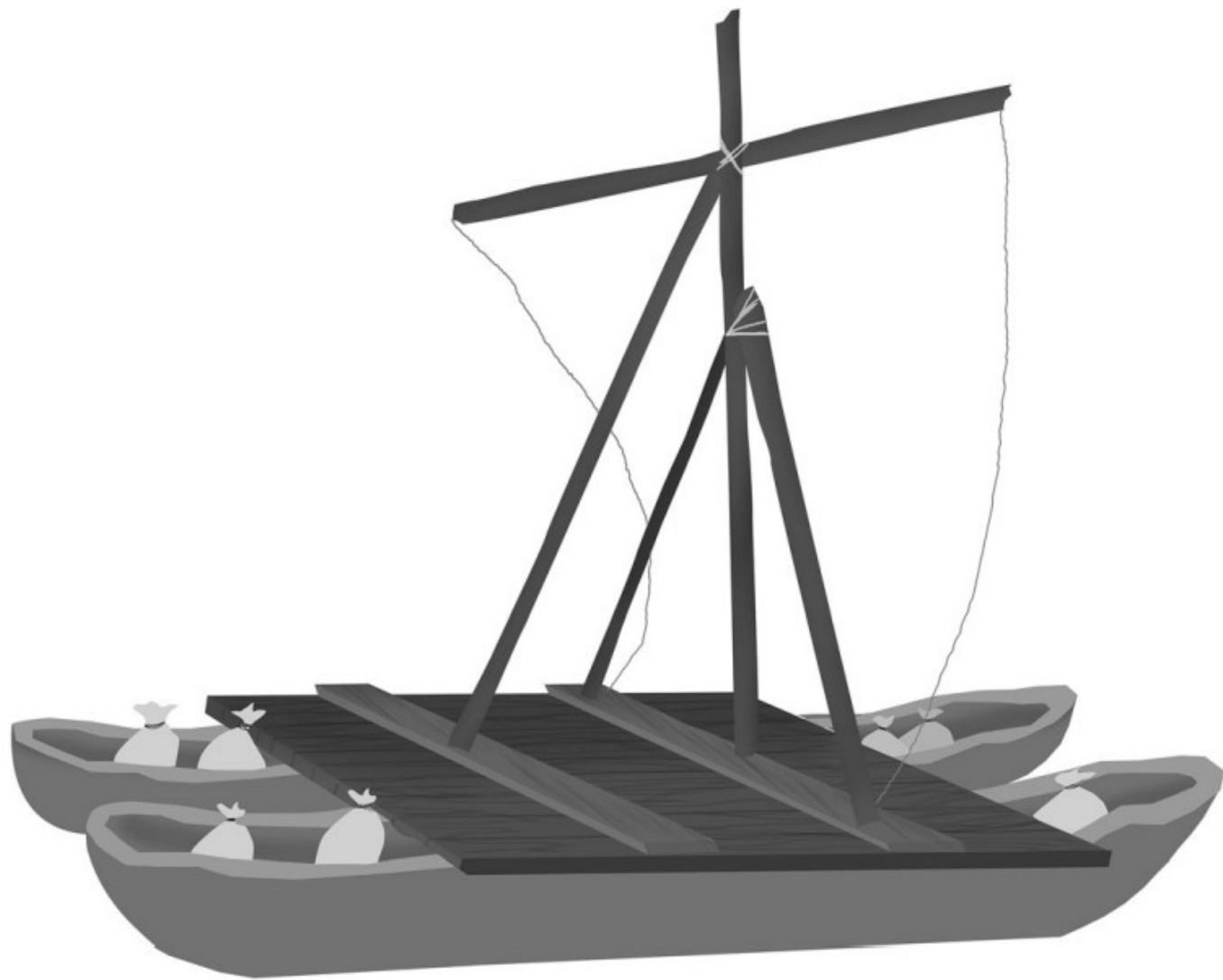

Fig. 2. Different types of arrowheads found in building 1 of Klimonas. (A, B, and D) SU (stratigraphic unit) 10.3; (C) SU 10.11; (E and F) SU 10.6; (G) SU 10.8; and (H) foundation trench. (Photo by F.B.)

Osídlování Kréty (paleolit a mezolit)

- Donedávna se věřilo, že Kréta byla poprvé osídlena až během neolitu (cca 7000 BC).
- Výzkumy z regionu Plakias a jeskyně Asphendou však přinesly důkazy o přítomnosti rodu Homo již v období paleolitu (viz předchozí prezentace).
- Další důkazy pocházejí z lokalit Damnoni, Livari a Moni Kapsa, kde byla objevena (mikrolitická) štípaná industrie, která je na základě paralel z pevniny (Franchthi) a ostrovů datována do mezolitu. Chybí však radiometrická data.
- Většina nástrojů byla vyrobena z místních hornin. Na lokalitě Damnoni však bylo objeveno i malé množství nástrojů vyrobených z obsidiánu z ostrova Mélos (doklad mořeplavby).
- Současné důkazy nedovolují určit jakým způsobem a odkud byl ostrov v období paleolitu a mezolitu osídlen. Není zřejmé zda se jednalo o krátkodobé návštěvy nebo o permanentní osídlení. Stejně tak není známo do jaké míry mohla ovlivnit přítomnost rodu Homo prostředí ostrova (fauna, flóra).

Fig. 5. Photograph of the nine obsidian artefacts from Damnoni (N. Thompson).

První farmáři na Krétě – počáteční (akeramický) neolit (IN) – cca 7000-6500 BC

- V současnosti je počáteční neolit na ostrově znám pouze z lokality Knossos (sondy X a ZE).
- Přítomnost této fáze osídlení prokázaly výzkumy z let 1957-60, 1969-70 (J. D. Evans – **neplést s A. Evansem!**)
- Byly zde objeveny pozůstatky architektury z kamene a (nepálených) hliněných cihel.
- Nálezy keramiky chybí.
- Nálezy štípané industrie (místní materiál a obsidián) a broušené industrie (dvě sekery – typické pro neolit) -> K broušení nástrojů patrně sloužila pemza. Rovněž nalezeny dvě hliněné figurky.
- Uvnitř osídlení bylo objeveno několik dětských pohřbů (stejně tak jako v následujících fázích). Dospělí byli v neolitu patrně pohřbíváni za hranicemi sídliště (ale pohřby nejsou známe).
- Místní lidé sebou přinesli domestikovaná zvířata (skot, ovce, kozy, prasata a psi) a rostliny (obilniny – **zejména pšenice setá**, luštěniny).
- V počátečních fázích neolitu (Initial-Early Neolithic) bylo osídlení malé (cca 0,5-1 ha) a příliš se neměnilo. Žila zde patrně pouze malá komunita lidí (méně než 100). K tomu, aby se tato komunita dokázala na ostrově uživit, musela patrně spolupracovat s jinou větší demografickou skupinou, což může naznačovat přítomnost jiného doposud neobjeveného osídlení na ostrově.
- Neolitičtí osadníci přišli pravděpodobně nejprve z oblasti východní Anatolie/Levanty do oblasti západní Anatolie a odtud poté kolonizovali ostrov. Konkrétní lokality se kterými by bylo možné spojovat původ obyvatel lokality Knossos však chybí.

John Davies Evans

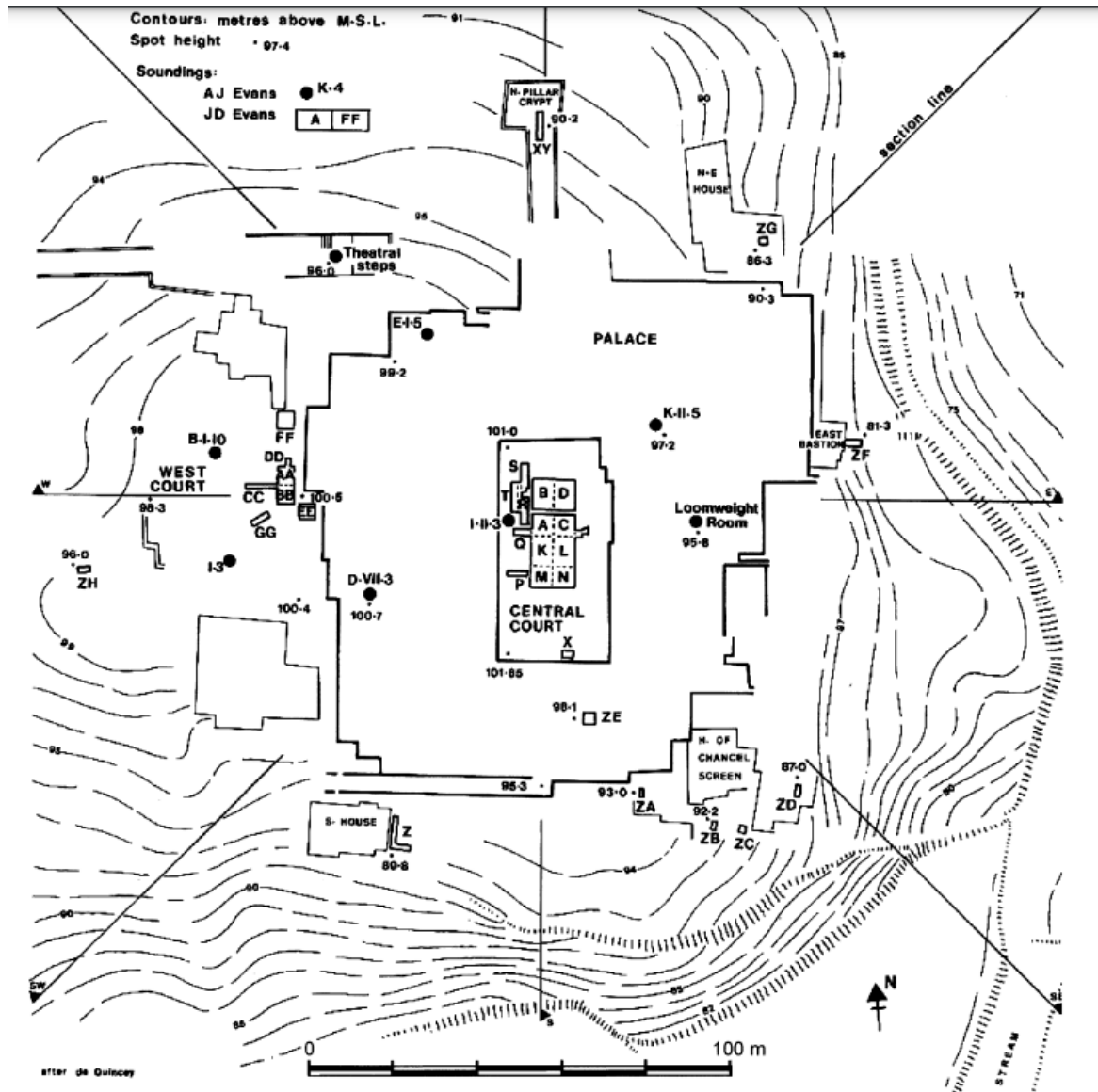

Arthur Evans

New Cretan Neolithic Phases	Revised Knossos Sequence	Traditional Cretan Neolithic Phases	Greece	W/SW Anatolian and East Aegean	Syria	Approx. Dates (cal. BC)
Initial Neolithic	Stratum X	Aceramic	Aceramic/Initial	Aceramic/ Early Neolithic	Final PPNB or PPNC/ Early Neolithic	c.7000– c.6500/6400
Early Neolithic	Stratum IX–VIII	Early Neolithic I (Furness 1953)	Early Neolithic Franchthi FCP1	Late Neolithic Hacilar IX–VI Ulucak IV–V Kuruçay 13–11	Late Neolithic (Pre-Halaf and 'Transitional' Samarra)	c.6500/6400– c.5900
Middle Neolithic	Strata VII–VIB; Stratum P		Middle Neolithic Franchthi FCP2–3	Early Chalcolithic Hacilar V–I Kuruçay 10–7	Early Chalcolithic (Halaf)	c.5900–c.5300
Late Neolithic I	Strata VIB–V; Strata N, M, L		Late Neolithic I Saliagos Franchthi FCP4	Middle Chalcolithic Emporio X–VIII Kum Tepe IA Beşiktepe Kizilbel/ Lower Bagbasi	(Late Ubaid)	c.5300–c.4900
Late Neolithic II	Stratum IV; Strata K, H, G	Early Neolithic II (Furness 1953; Evans 1964)	Late Neolithic II Saliagos		(Late Ubaid)	c.4900– c.4500/4400
Final Neolithic IA	Stratum IIIB; Strata F, E, D	Middle Neolithic (Furness 1953; Evans 1964)	Final Neolithic	? Middle Chalcolithic ?	Late Chalcolithic 1	c.4500/4400– c.4200
Final Neolithic IB	Stratum IIIA; Strata C, B	Middle-Late Neolithic 'Transition' (Evans 1964)	Franchthi FCP5	Late Chalcolithic 1 Beycesultan XL–XXXV Kum Tepe IB1	Late Chalcolithic 2	c.4200–c.3900
Final Neolithic II	Stratum IIB	Late Neolithic I (Evans 1964; Manteli 1993)		Late Chalcolithic 2 Beycesultan XXXIV–XXIX Kum Tepe IB2 Tigani I	Late Chalcolithic 3	c.3900–c.3600
Final Neolithic III	Stratum IIA	Final Neolithic (Vagnetti 1973; Vagnetti and Belli 1978)	Kephala	Late Chalcolithic 3 Beycesultan XXVIII–XXV Kuruçay 6 Kum Tepe IB3 Emporio VII Tigani II	Late Chalcolithic 4	c.3600–c.3300
Final Neolithic IV	Stratum IC	Final Neolithic (Vagnetti 1973; Vagnetti and Belli 1978)	Ayia Irini I	Late Chalcolithic 4 Beycesultan XXIV–XX Kum Tepe IB4 Emporio VI Tigani III	Late Chalcolithic 5	c.3300–c.3000

Table 3.1. The relationship between traditional and new Cretan chronological schemata and other Aegean and East Mediterranean regional chronologies (after Tomkins 2007b: 12, table 1.1).

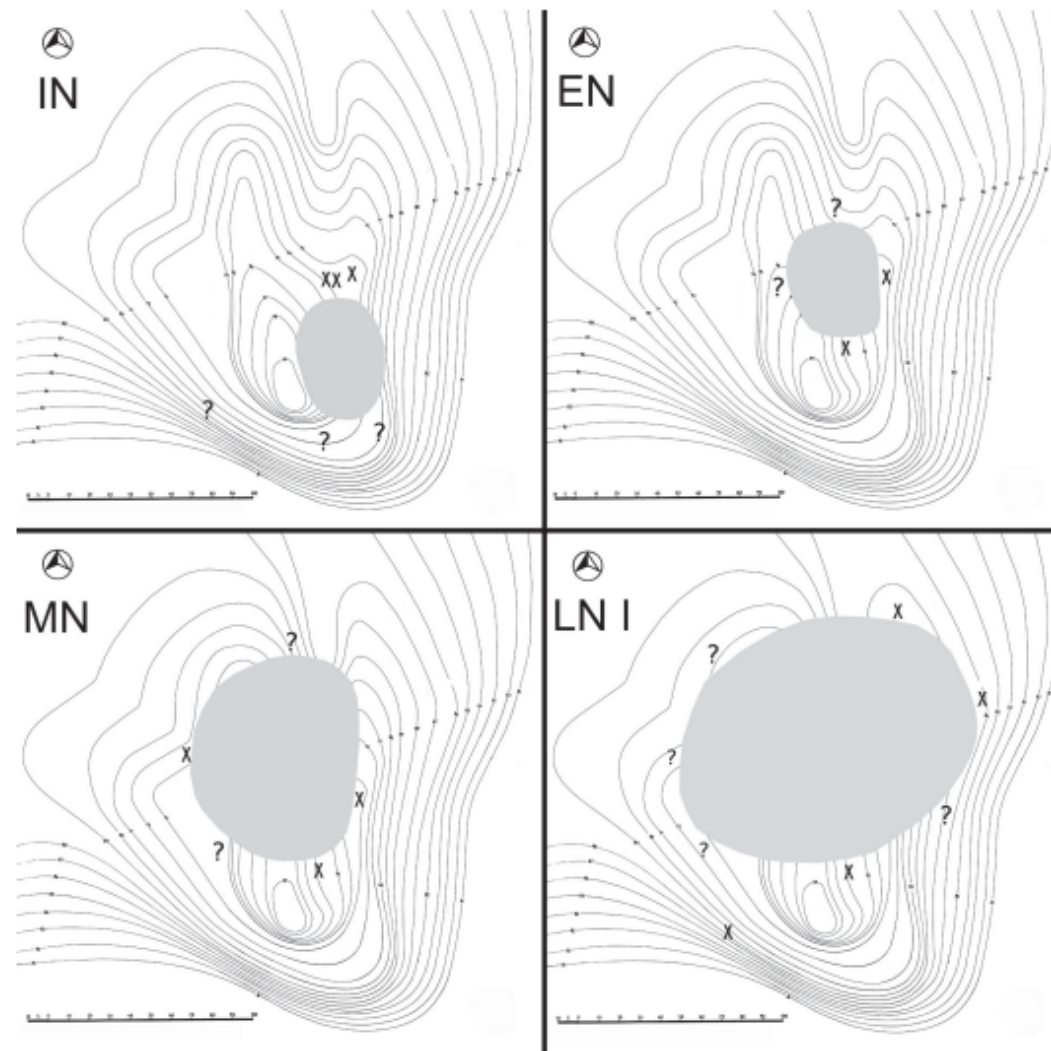

Figure 3.2. Estimated extent of inhabited area at Knossos (IN–LN I). NB X = edge-of-site activity area.

FIG. 51. STONE AXES, HAMMER, AND CHISELS

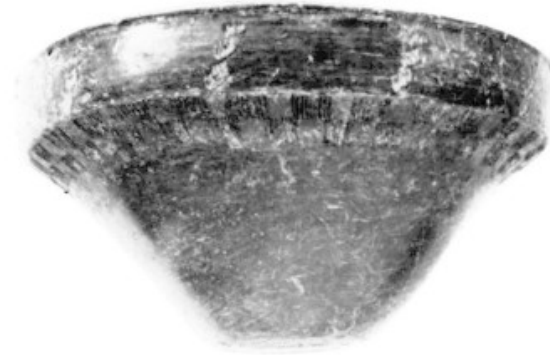
(1) 60/207, Str. IV.
 (2) 60/195, Str. I.
 (3) 60/189, Str. V.

(4) 60/340, Str. X.
 (5) 59/146, Str. VI.
 (6) 59/7, Str. III.

(7) 60/188, Str. V.
 (8) 60/181, Str. V.
 (9) 59/30, Str. III.

(10) 59/89, Str. IV.
 (11) 58/3, Str. II.
 (12) 59/23, Str. I.

(All $\frac{1}{2}$)

Front and side-views of baked clay figurine from 'aceramic' level, Sounding X.
Carinated bowl, encrusted with red ochre.

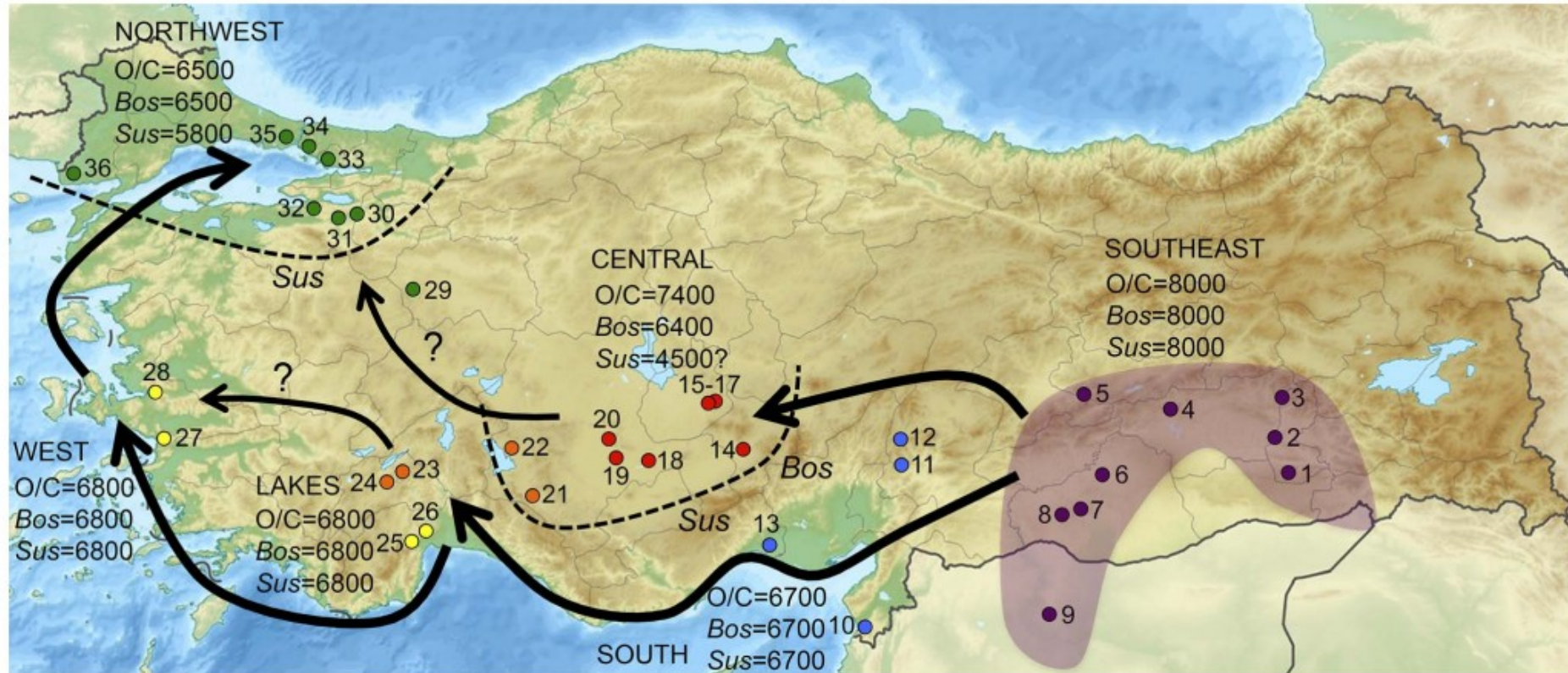

Figure 1. Map of Turkey showing the location of sites mentioned in this analysis. Arrows indicate potential routes for the spread of domestic animals outside of the Fertile Crescent. Dates indicate an approximation of the first appearance of domesticated sheep/goat (O/C), cattle (*Bos*), and pigs (*Sus*) in six regions of Turkey. Dotted lines indicate boundaries where the listed domestic animals were not part of initial Neolithic economies. Southeast Region (purple) = 1. Hasankeyf, 2. Körtik Tepe, 3. Hallan Çemi, 4. Çayönü Tepesi, 5. Cafer Höyük, 6. Nevalı Çori, 7. Göbekli Tepe, 8. Yeni Mahalle, 9. Mureybet; South Region (blue) = 10. Üçağzlı, 11. Domuztepe, 12. Direkli Cave, 13. Yumuktepe; Central Region (red) = 14. Köşk Höyük, 15. Aşıklı Höyük, 16. Musular, 17. Güvercinkaya, 18. Pınarbaşı, 19. Çatalhöyük, 20. Boncuklu; Lakes Region (orange) = 21. Suberde, 22. Erbaba, 23. Höyücek, 24. Bademağacı; West/Coast Region (yellow) = 25. Karain B, 26. Öküzini, 27. Çukuriçi, 28. Ulucak; Northwest Region (green) = 29. Orman Fidanlığı, 30. Barcın, 31. Menteşe, 32. Ilıpınar, 33. Pendik, 34. Fikirtepe, 35. Yenikapı, 36. Hoca Çesme.
doi:10.1371/journal.pone.0099845.g001

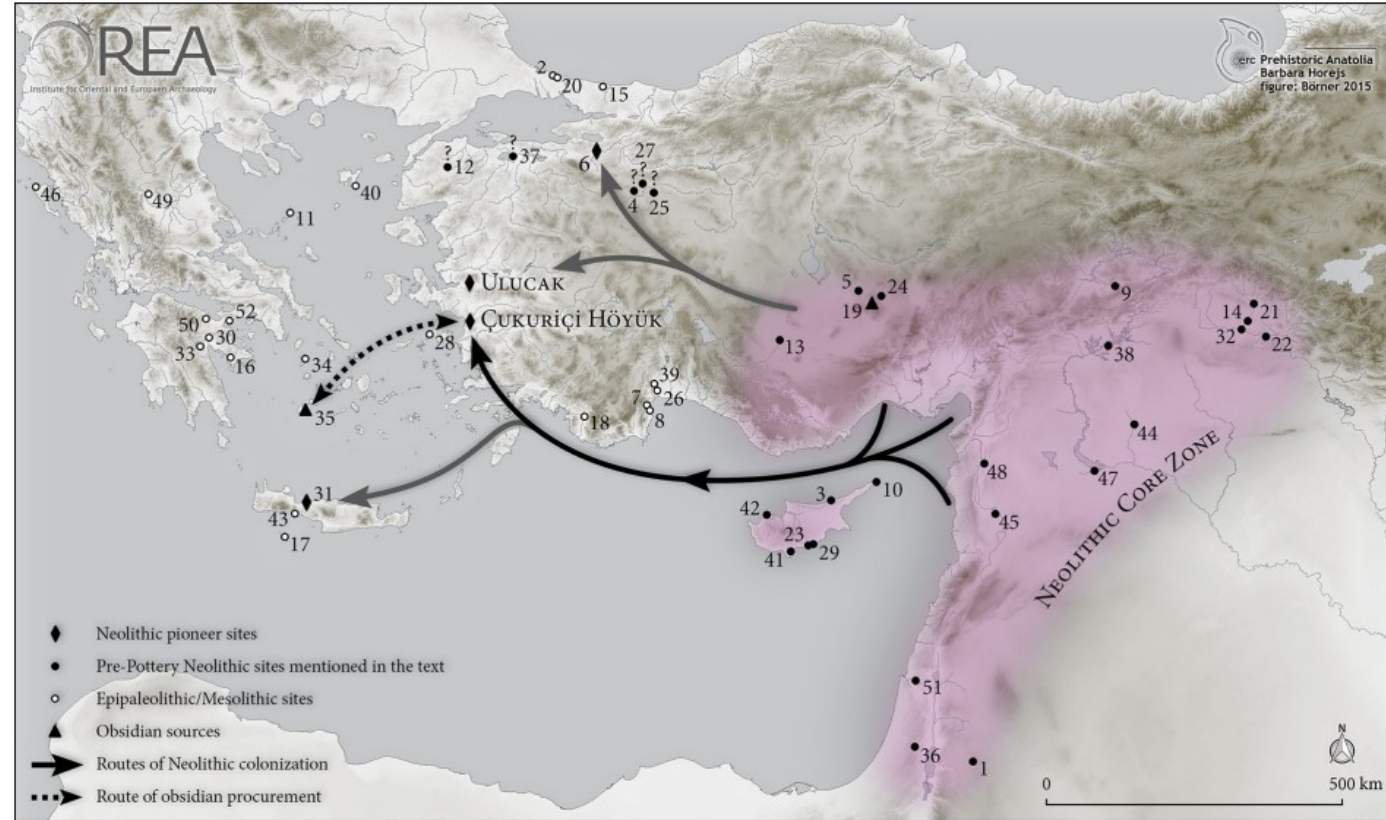

Fig. 15 Neolithization of Western Anatolia with supposed routes of colonization (map: ERC Prehistoric Anatolia/M. Börner). 1 'Ain Ghazal; 2 Ağaçlı; 3 Akanthou/Tatlısu; 4 Asarkaya; 5 Aşıklı Höyük; 6 Barcin Höyük; 7 Belbaşı; 8 Beldibi; 9 Cafer Höyük; 10 Cape Andreas Castros; 11 Cyclops Cave (Youra); 12 Çalca; 13 Çatal Höyük; 14 Demirköy; 15 Domaltı; 16 Franchthi; 17 Gavdos; 18 Girmeler; 19 Göllü Dağ; 20 Gümüşdere; 21 Hallan Çemi; 22 Hasankeyf; 23 Kalavassos Tenta; 24 Kaletepe Kömürcü; 25 Kalkanlı; 26 Karain; 27 Keçiçayırı; 28 Kerame; 29 Khirokithia; 30 Klissoura; 31 Knossos; 32 Körtik Tepe; 33 Koukou; 34 Maroulas; 35 Melos; 36 Motza; 37 Musluçeşme; 38 Nevali Çori; 39 Öküzini; 40 Ouriakos; 41 Pareklissha Shillourokambos; 42 Petra tou Limnidi; 43 Plakias; 44 Sabi Abyad; 45 Shir; 46 Sidari; 47 Tell Abu Hureyra; 48 Tell Ain el-Kerkh; 49 Theopetra; 50 Ulbrich; 51 Yiftahel; 52 Zaimis

Knossos – raný neolit (EN) cca 6500-5900 BC

- Odkryty pozůstatky domů z kamenů a nepálených cihel.
- Nálezy žernovů a hmoždířů, které sloužily na zpracování obilnin či luštěnin – typické i pro ostatní období.
- Figurky z terracotty a kamene (mramor) – figurky se objevují i v následujících fázích
- Nálezy kostěné a kamenné industrie (i obsidián) – objevují se i v následujících fázích. Broušené sekery jsou stále poměrně vzácné (běžnější až od LN).
- Zhruba polovina keramiky nebyla vyráběna z místní hlíny.
- Jedná se hlavně o různé typy misek. Hrny s plochým dnem typické pro MN-LN I jsou vzácné (následující obrázek č. 28-29) . Většina forem přetrvává beze změn do MN. Typické pro EN jsou např. miniaturní rukojeti na okrajích misek (následující obrázek č. 14, 18, 19), nebo ouška na okrajích (následující obrázek č. 7, 27, 29).
- EN keramika je typicky monochromní a výzdoba je poměrně vzácná.

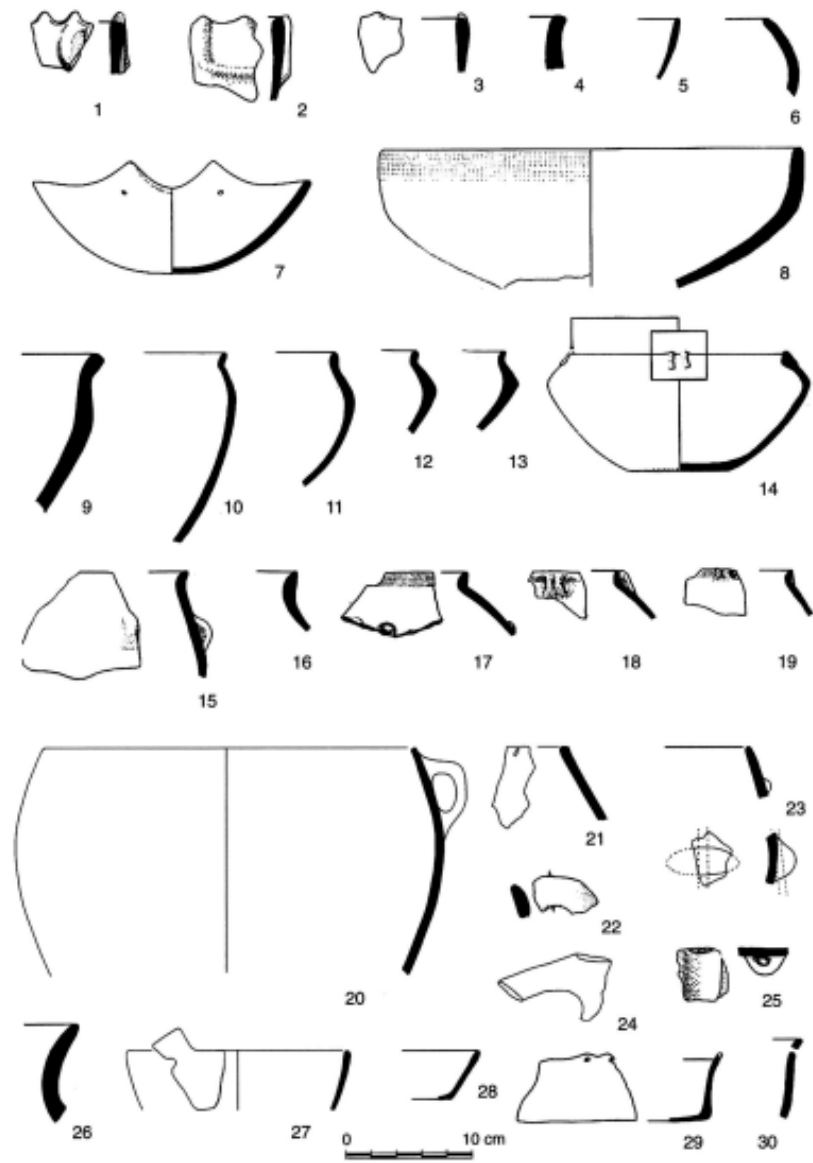

Fig. 1.3. Strata IX-VIII Group: EN pottery (after Evans 1964, figs. 22-8, 39).

Knossos – střední neolit (MN) cca 5900-5300 BC

- Udusaná hlína se začíná používat při stavbě namísto hliněných cihel. Základy staveb tvoří neopracované kameny (či vyřazené žernovy) -> tato technika se používá i v následujících obdobích.
- Podobně jako v předchozím období (EN) je zhruba pouze polovina keramiky vyráběna z místní hlíny.
- Nejběžnější je rytá trojúhelníková výzdoba. Často se objevuje na hrncích s plochým dnem. Plastická výzdoba navazuje na předchozí fázi a objevují se nové vzory (dvojitá vlnovka, provázkové vzory). Vzácně se objevuje barbotino, které je běžné od finálního neolitu.
- Typické jsou páskové rukojeti, které se objevují na miskách, hrncích a různých typech velkých nádob (následující obrázek č. 2, 17-18, 23-24) . Velké hrnky s plochým dnem a vertikální rukojetí jsou rovněž charakteristické pro MN.

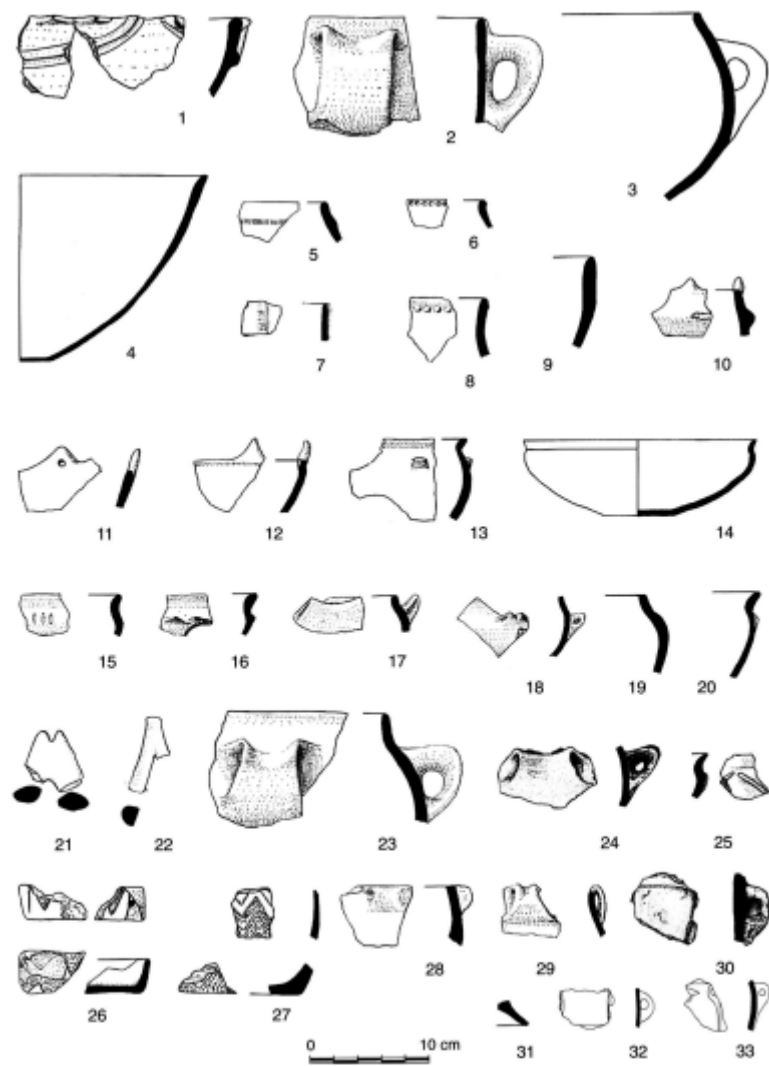
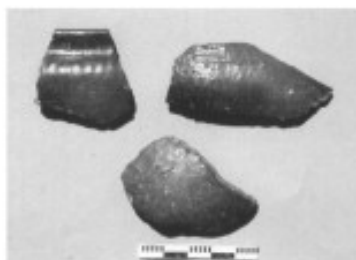

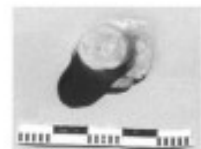
Fig. 1.4. Strata VII-VIB Group: MN pottery from Strata VII-VIB (after Evans 1964, figs. 22-8, 39-40) and Trench X (courtesy of J. D. Evans).

1

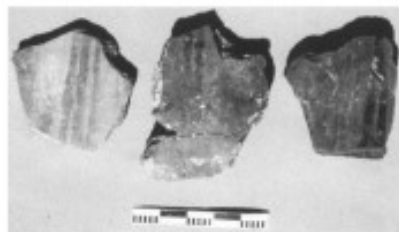
2

3

4

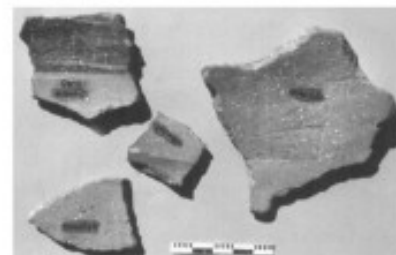
5

6

7

8

Fig. 1-5. Strata VII-VIB and Strata IVA-V pottery (MN and LN I). (1) MN. Large rim-attached strap handles; (2) MN. Rippled decoration; (3) MN. Import. Soft, fine, pale grey fabric; (4) LN I. Import. Red, schist fabric; (5) LN I. Drizzle-painted decoration; (6) LN I. Pellet/barbotine decoration; (7-8) LN I. Exterior and interior view of sherds with brushed decoration and painted decoration.

Knossos- pozdní neolit (LN I, II) cca 5300-4500 BC

- V průběhu LN se lokalita výrazně rozrůstá.
- Běžněji se začínají objevovat broušené sekery a palice.
- Od pozdního neolitu (LN-FN IV) se většina keramiky vyrábí z místní hlíny (cca 85%).
- Poprvé se objevují doklady tkalcovství.
- Typická je oranžová, červená či tmavě hnědá malovaná výzdoba na světlém (žlutohnědém) podkladu (LN I).
- Převažují jednoduché motivy jako jsou tečky či pouze jednoduché tahy štětcem.
- Stále se objevuje rytá výzdoba s novými motivy (diagonální linie, šrafování, žebříky, linie ve tvaru písmene V).
- Z pozdního neolitu je již známo více lokalit (zejména malé lokality na východní Krétě).
- V této době zřejmě na ostrově existovali větší vesnice (např. Knossos) a malé usedlosti (např. Katsambas), které byly na těchto vesnicích závislé.

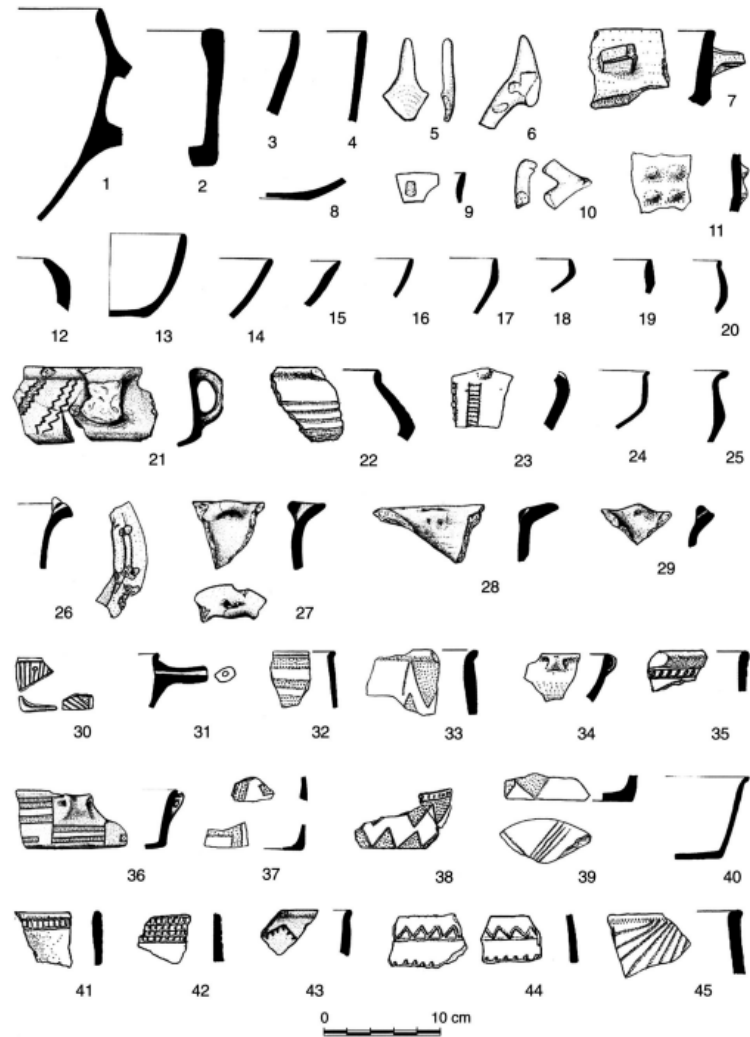

Fig. 1.7. Strata VIA-V Group: LN I pottery from Strata VIA-V (after Evans 1964, figs. 22-8, 40-1) and Trenches A4BB, Z and ZG (courtesy of J. D. Evans).

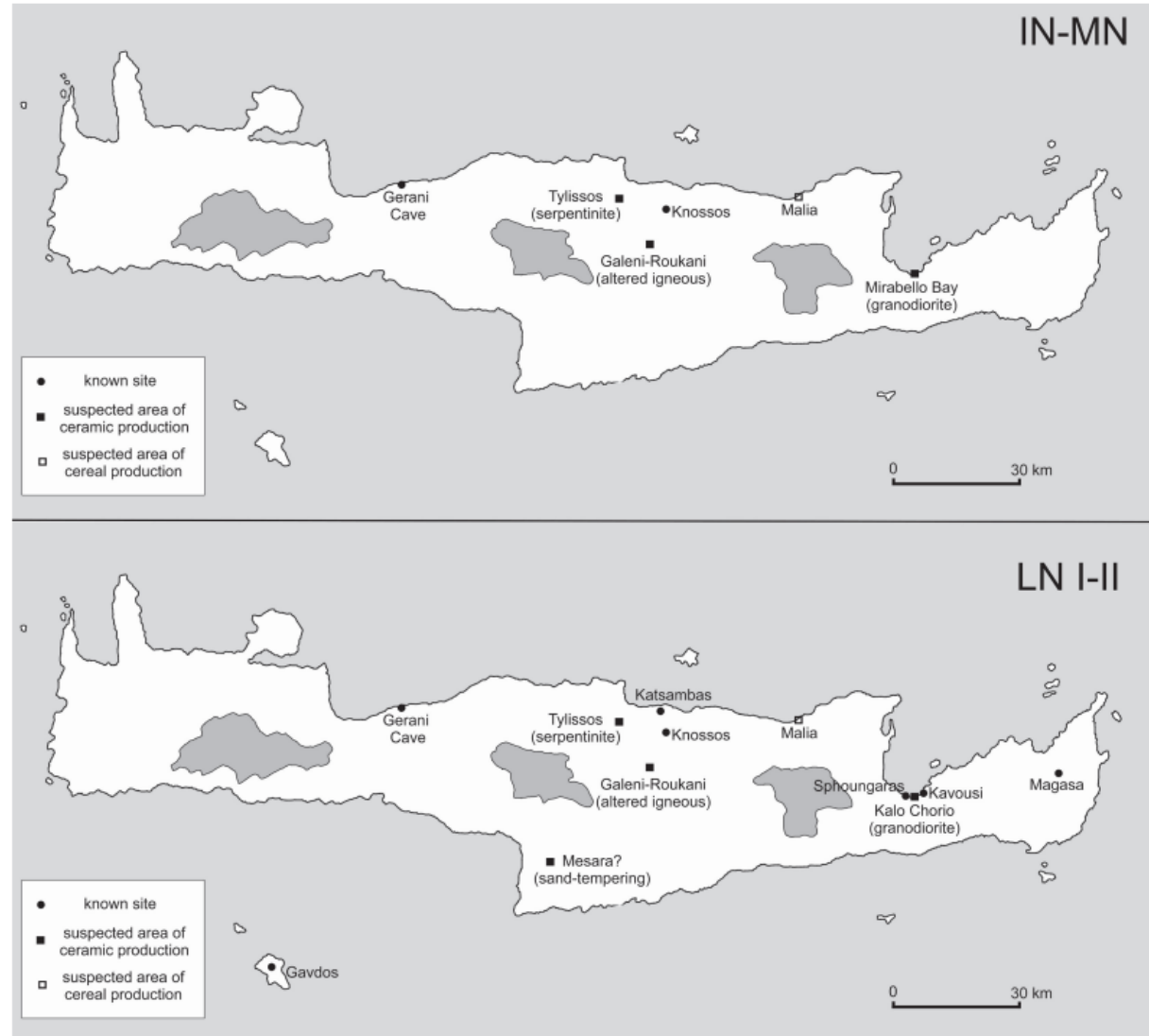

Figure 3.1. Direct and indirect indications of pre-Final Neolithic activity around Crete.

Knossos - finální neolit (FN I-IV) cca 4500-3000 BC

- Osídlení se již zřejmě výrazně nezvětšuje oproti LN.
- Z FN pocházejí pozůstatky dvou velkých (objevil je již A. Evans) budov pod pozdějším centrálním nádvořím. V budovách byla nalezena stálá ohniště. Lépe zachovaná budova (dům A) se skládala minimálně z 15 místností.
- V ryté výzdobě keramiky se objevují např. diagonální paralelní linie, provázkové vzory, horizontální/vertikální žebříky. Barbotino mizí ve fázi FN I. V pozdějších fázích (FN III) se objevuje vtlačovaná výzdoba.
- Z této doby pochází první doklad kovového artefaktu – měděná sekera.
- Objevují se poháry, podnosy, misky, nádoby na nožkách, kulovité nádoby etc.
- Doklady vesnic pocházejí z téměř všech zemědělsky produktivních oblastí ostrova -> kolonizování zemědělské půdy. Zhruba od FN IV se začínají kolonizovat i hospodářsky méně významné „okrajové“ oblasti.
- Rovněž jsou osidlovány „defenzivní“ polohy na kopcích (Reakce na klimatické podmínky?).

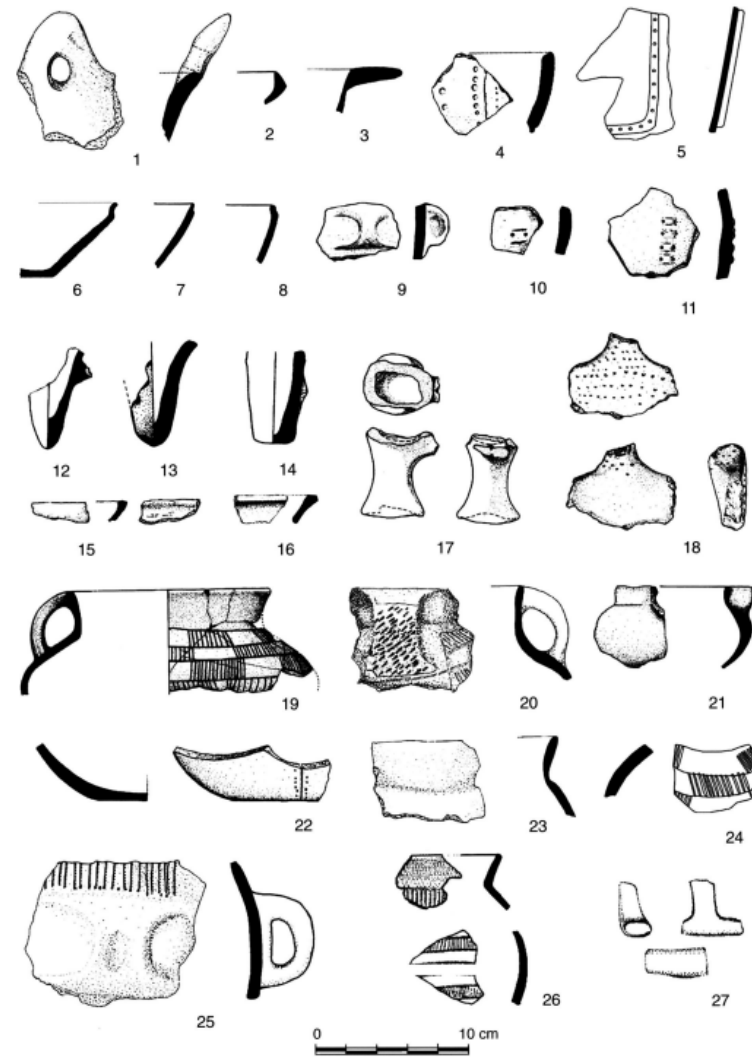
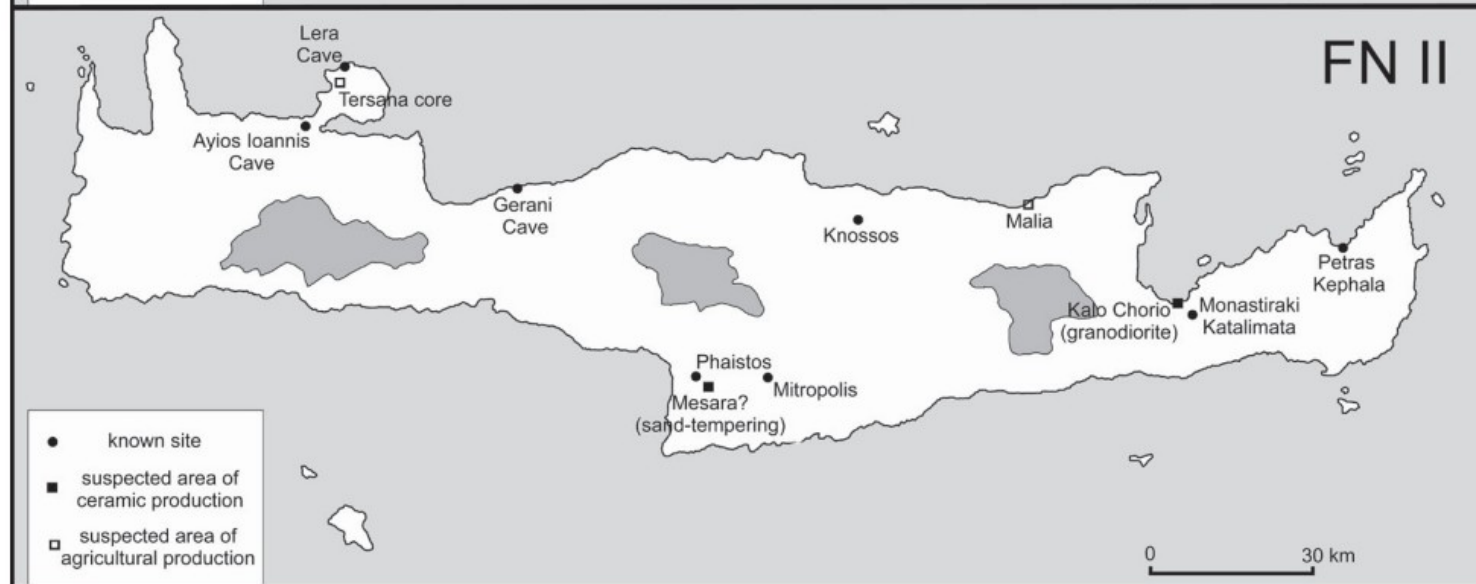
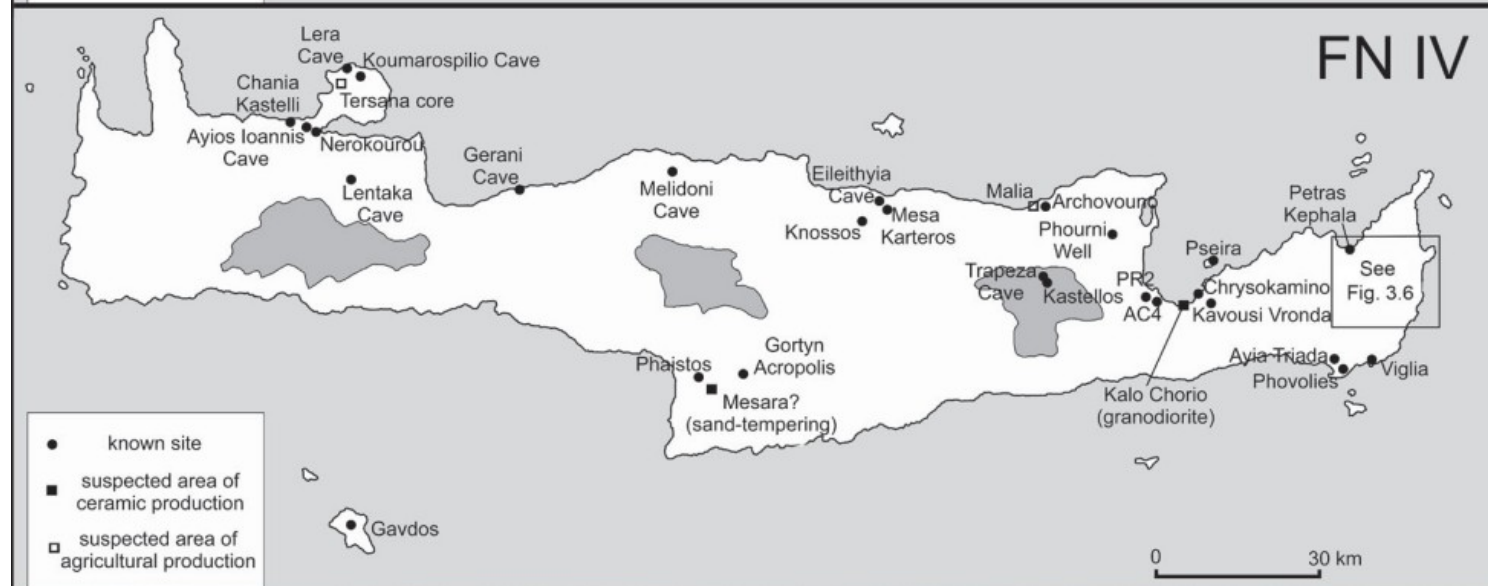
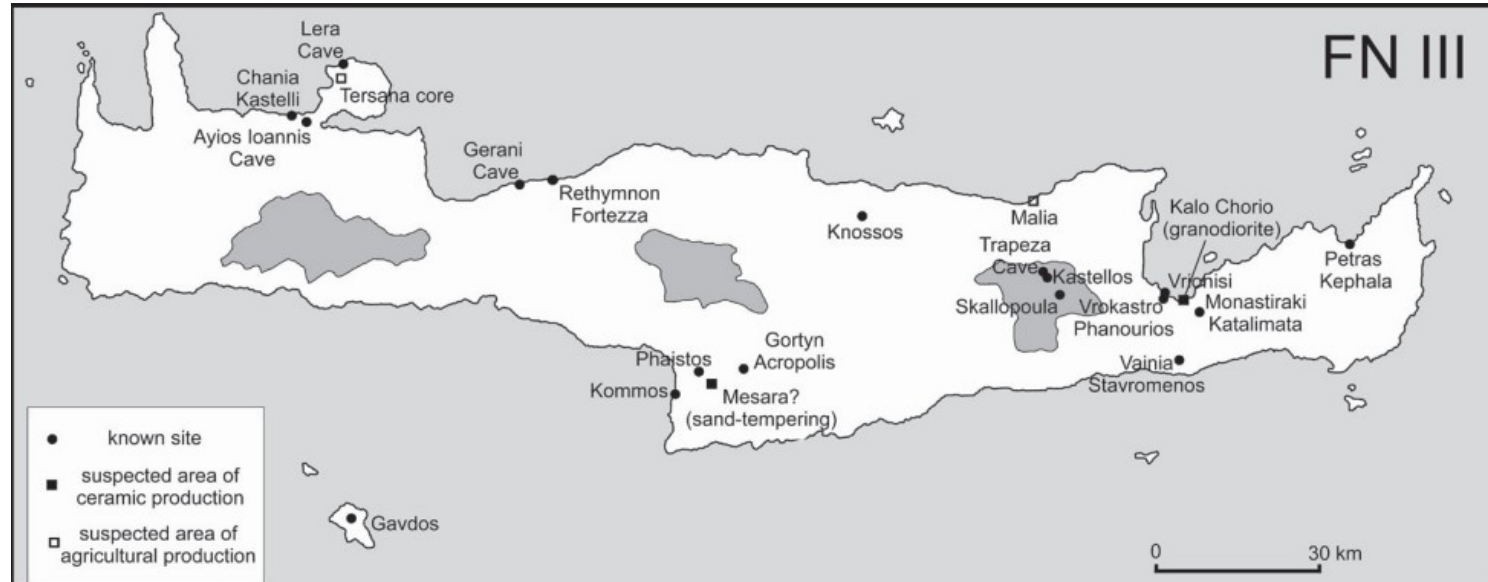

Fig. 1.10. Stratum IIB Group (FN II): pottery from Stratum IIB (after Evans 1964, figs. 37–8) and Trenches EE and FF (courtesy of J. D. Evans).

Na závěr: „typické“ znaky neolitu

- Usedlý způsob života -> Architektura
- Přejít na zemědělství -> pěstování domestikovaných rostlin a chov zvířat
- Výroba keramiky
- Broušená industrie
- Výroba textilií
- Sociální změny

Vybraná literatura

- Evans, J. D. 1964: Excavations in the Neolithic settlement at Knossos, 1957–60. *BSA* 59: 132–240.
- Warren et al. 1968: Knossos Neolithic, Part II. *BSA* 63: 239-276.
- Evans, J. D. 1971: Neolithic Knossos; the Growth of a Settlement. *PPS*: 37: 95-117.
- **Tomkins, P. 2007: Neolithic: Strata IX–VIII, VII–VIB, VIA–V, IV, IIIB, IIIA, IIB, IIA, and IC Groups. In *Knossos Pottery Handbook*, 9–48.**
- **Tomkins, P. 2008: Time, Space, and the Reinvention of the Cretan Neolithic. In *Escaping the Labyrinth*, 21–48.**
- Vigne et al. 2012.: First Wave of Cultivators Spread to Cyprus at Least 10,600 y Ago. *PNAS* 109, pp. 8445–8449
- Vigne et al. 2009: Pre-Neolithic wild boar management and introduction to Cyprus more than 11,400 years ago. *PNAS* 106 (38), pp. 16135-16138
- Reese 1999: Pig. In: Faunal Extinction in an Island Society. Pygmy Hippopotamus Hunters of Cyprus (New York 1999) 164–167.
- Arbuckle et al. 2014: Data Sharing Reveals Complexity in the Westward Spread of Domestic Animals across Neolithic Turkey. *PLoS ONE* 9(6), e99845.
- Horejs et al. 2015: The Aegean in the Early 7th Millennium BC: Maritime Networks and Colonization. *Journal of World Prehistory* 28, pp. 289-330.
- Carter et al. 2018: Obsidian circulation in the early Holocene Aegean: A case study from Mesolithic Damnoni (SW Crete). *Journal of Archaeological Science: Reports* 17, 173-183
- Trantalidou 2011: From Mesolithic Fishermen and Bird Hunters to Neolithic Goat Herders: The Transformation of an Island Economy in the Aegean. In *The Cyclops Cave on the Island of Youra, Greece*, 53-150.
- **Bintliff, J. 2012: *The Complete Archaeology of Greece From Hunter-Gatherers to the 20th Century AD*. Blackwell Publishing.**
- Runnels et al. 2005: A Mesolithic Landscape in Greece: Testing a Site-Location Model in the Argolid at Kandia. *JMA* 18(2), 259-285.